

Sik Endre

ACZÉLHÁLÓBAN – ADALÉK¹ A KAPCSOLATI TŐKE
MŰKÖDÉSÉNEK MEGISMERÉSÉHEZ

(Eredetileg megjelent: Szociológiai Szemle, 2001/3 64-77 old.)

A politika kapcsolatorientáltságának bizonyítására sok szót vesztegetni nem érdemes. Nem politikus az, aki nem képes kapcsolatainak (és barátai, ellenfelei és üzlettársai kapcsolatainak) értékét felbecsülni, továbbá megítélni, hogy egy adott cél érdekében mely kapcsolatát milyen módon kell és lehet (illetve nem szabad vagy nem lehet) felhasználni, valamint hogy egy adott kapcsolatban egy adott pillanatban hogyan áll a kapott és adott szívességek egyenlege (s hogy vajon ezt a kapcsolatban társa is így látja-e vagy sem, s ha nem, akkor hogyan), kiknek milyen kapcsolataira tekintettel kit kell (és kit tilos) megkeresni, vagy hogy milyen kapcsolatokon keresztül lehet mozgósítani (vagy lebénítani) egy másik kapcsolatot.

A politizálás során még inkább felértékelődik a kapcsolati tőke értéke, ha feltételezhető, hogy a politikacsinálás legális keretek között nem végezhető (vagy nem elég hatékonyan végezhető). Ilyen körülmények között az a politikus, akinek a többiekénél nagyobb a kapcsolati tőkéje, illetve aki meglévő kapcsolati tőkéjét jobban tudja hasznosítani, különösen előnyös helyzetben van. Ennek belátására a legjobb talán két gazdasági rendszer összevetése lehet. Az egyikben nincs, a másikban nagy az informális gazdaság. Közhely, hogy a joggal körülbástyázott tranzakciók által dominált, informális gazdaságtól mentes piacgazdaság jogkövetésben gyakorlott és érdekelt szereplői között is fontos a kapcsolati tőke. Ám ezekben a gazdaságokban mégsem beszélhetünk arról, hogy minden szereplő minden helyzetben legelőször azon töri a fejét, hogy kihez forduljon, ha előnyt akar szerezni egy gazdasági ügyletben, vagy legalábbis szavatoltatni akarja az üzlet sikerét stb. Ugyanakkor az informális gazdaságban – mivel nem létezik a jog védelme, s köztudott, hogy csak a megfelelő kapcsolatok garantálják az

¹ A tanulmány a Kovács J. Mátyás vezette „Cultural Globalisation” elnevezésű kutatás mellékterméke. A tanulmányt megelőzően nem végeztem kutatást Aczél György életéről, nem volt célom személyiségének alaposabb felderítése, mint ahogy nem kutattam (bár erre nagy szükség lenne szerintem) a közelmúltbeli és a mai politika kapcsolati rendszereit, ezek létrejöttének folyamatát és szereplőinek kapcsolati tőkéjét sem. Ezért a tanulmányt nem is tekintem többnek, mint olyan „szösszenetnek”, amely – ha mégoly kicsiny is – talán hasznos *adalék* lehet egy ilyen kutatás előkészítése során.

üzlet sikerét – minden szereplő elsősorban kapcsolati tőkéjébe ruház be, ezt ápolja, gondozza, fejleszti. Ettől és csak ettől remél megbízható és gyors információt, védelmet, kedvezőbb feltételeket stb.

Ebben a kis írásban először azt fejtem ki, hogy a magyar szocializmus esetében a politika kapcsolatorientáltságának igen kedvező közeget jelenthetett a hatvanas években beinduló konszenzuskereséses politizálás. Azt állítom, hogy a kora-kádári politikai közeg meghatározó elemei (megegyezésre törekvés, szelektív megbocsátás, a politikai legitimáció elérésének eliteken és egyes fontos személyeken keresztüli vágya, valamint a kibontakozó második gazdaság kapcsolati tőkében intenzív voltának le- és felszivárgása) ezen „természetes” állapoton felül is kedveztek a kapcsolati tőke kezelésére specializálódó politikai kultúra kikristályosodásának.² Állítom továbbá, hogy a rendszerváltást közvetlenül megelőző politikai élet kapcsolatorientált voltában szerepet játszott a „véletlen”, ami nem más, mint az útfüggés elméletének azon eleme, hogy egy kapcsolatorientált és a kapcsolatkezelés művelésében profi egyén (Aczél György) került hatalomra.³ Azt szeretném tehát illusztrálni, hogy a kádári konszolidáció adta sajátos politikai környezet, a meglévő tradíció, egy kapcsolati tőke kezelésében profi politikus hatalomra jutása és a politikai megegyezés lehetőségében való hit együttes eredménye az oka annak, hogy a politikai mezőben az elvszerűen arctalan (titkolózó, a földalatti múlttal leszámolni képtelen) kora kommunista politizálás vagy a meritokratikusan arctalan weberi bürokrácia rovására felértékelődött a kapcsolatorientált politikai kultúra, és létrejött egy nagy tehetlenségi erejű „kapcsolatitőke-állomány”.

Az aczéli háló háttere és genezise

Aczél eleve kapcsolatorientált személyiség.⁴ Ám az aczéli személyiségben rejlő lehetőség⁵ mit sem ért volna, ha Kádár fel nem ismeri Aczél kapcsolati tőkéjének használhatóságát, és nem látja jónak (vagy jobb híján elkerülhetetlennek)⁶ a forradalom utáni konszolidálódás elején felhasználni

² Hasonlóan ahhoz, ahogy a gazdaságban a tervalku mellett megjelent a szabályozóalku is, valamint elterjedt és elfogadottá vált a vállalatok közötti cserekereskedelem (Czakó–Sik 1987, Sik 1988).

³ Kérdés persze, hogy ez véletlen vagy „történelmi” szükségszerűség volt-e.

⁴ Legyen a közeg kávéház, illegális kommunista vagy cionista szervezkedés, hogy aztán Kádár börtöntársaként fejlessze kapcsolatrejtési-kezelési technikáját (Révész 1997: 13, 19, 74).

⁵ Ez Révész meggyőző interpretálásában a következő elemekből tevődött össze: hiúság, szeretetehség, figyelmesség, extrovertáltság, a társalgás és a társaság szeretete, sarmórség, a másra figyelés képessége, kritikaturó-képesség, műveltség, sznobizmus (Révész 1997).

⁶ Ami talán annak is betudható, hogy Kádár nem nagyon volt jó a személyes kapcsolatok ápolásában. „Kádár politikai magatartását, megközelíthetőségét, személyes kapcsolatrendszerét erőteljesen befolyásolta a befelé fordulása, az elzárkózásra való hajlama” (Aczél 1999:

Aczél ezen kézségét. Ez persze azt is jelentette, hogy hatalmat adott Aczél kezébe,⁷ mintegy kapcsolatainak kezelőjévé tette. Ugyanez Aczél szemszögéből azt jelentette, hogy olyan eszközt próbálhatott ki a sztálinizmustól való megszabaduláshoz, a szocializmus „emberarcúra” formálásához, amelyet magánéletében is szívesen alkalmazott, amelyben hitt, s amiben a korabeli mezőnyben nem volt versenytársa:

„(Aczél) [e]kkor kap kivételes történelmi szerepet, ebben a resztalinizált politikai intézményrendszerben lesz a desztalinizáció releváns faktora Aczél sajátos kommunikációs képessége, sajátos politikai stílusa, a politikai vezetők között egyedülálló kapcsolatrendszere, mindenki másénál sokkal erősebben perszonalizált politikai eszközrendszere” (Révész 1997: 91–92).

Ez a hatalmi technika teljeseedik ki (és kap az értelmiségipolitikában egy időre teljhatalmat) az 1968-as reformok „altatása” idején.

111–112). Ugyanitt szerepel egy tanulságos anekdota is, mely szerint egy politikai bizottságbeli vád miatt – hogy a Kádárnál folyó ultipartikon (melyen Aczélon kívül Major Tamás és egy KB osztályvezető vett még részt), politikai döntések születnek – Kádár lefújta a kártyapartit. Mi több, „1962-ben Marosán György híres beadványában szintén megtámadta baráti kapcsolatait. Ezzel mintegy beletaszították a magányba, hiszen Kádár tudta, bárkivel beszél, abból pletyka lehet, vagy olyan látszat keletkezhet, amit ő nem akar” (Aczél 1999: 112.).

Ebbe az irányba hatott Kádár jól fejlett gyanakvása is: „úgy élt, mintha állandóan lehallgatókészülékek lennének a környezetében... Viszonya munkatársaihoz, beosztottjaihoz mindig nagyon udvarias, korrekt volt, érzelmeit nem adta ki. Titkárnőjét évtizedeken keresztül elvtársnőnek hívta, ...nem hiszem, hogy pertut ivott volna 56 után bárkivel is” (Aczél 1999: 116.).

Mindez még inkább érvényes volt Kádár és az elit értelmiség viszonyában. Aczél beszámolója szerint Kádár gyanakvó volt az értelmiséggel szemben, és „az elit értelmiséggel... csak szövetséget tudott kötni, barátságot nem” (Aczél 1999: 115).

⁷ Révész (1997) szerint tette (és tehette) ezt részben azért, mert Aczél bizalmasának tekinthette (s egyben tudta, hogy más vezető – s legkevésbé a moszkvaiak – nem nagyon bízik Aczélban), részben, mert Aczél nem (nagyon?) piszkolta be magát sem az ötvenes években, sem az ötvenhatos forradalomban. Mindezen előnyök mellett azonban abban, hogy Aczél „megkapta” az értelmiséget, szerepe volt annak, hogy Kádár felismerte Aczél kiváló kommunikációs képességét (valaha volt színészi ambícióinak maradványait?), s azt, hogy ebben, valamint műveltség terén Aczél messze meghaladta a korabeli élvonalbeli nőmenklatúra színvonalát. Felhasználhatónak ítéltette továbbá Aczél eleve meglévő széles körű értelmiségi kapcsolatait. „Az értelmiség pacifikálása szempontjából legfontosabb személyiségek sorához másfél-két évtizedes barátság vagy közelebbi ismeretség fűzi Aczél” (Révész 1997: 75). S hogy itt a hatalmi technika általánosabb váltásáról van szó, azt látszik bizonyítani, hogy az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején egy másik politikai mezőben is bevetették a kapcsolati tőkén alapuló hatalmi technikát. A mezőgazdasági termelőszövetkezetesítés kényszere ebben a menetben a fontos helyi emberek kiválogatásával és egyéni meggyőzésével-megtörésével történt, ami a kapcsolati tőke erőteljes használatát feltételezte.

„1967-re már mindenki számára ki kellett derülnie, hogy Aczél politikusi habitusának, módszertanának mik a sajátosságai... Akik ekkor a korábbiaknál sokkal nagyobb és a hetvenes évek elejéig egyre nagyobb hatalmat adtak a kezébe, azoknak... tudniuk kellett, hogy ezzel a személyközpontú..., az offenzív kegygazdálkodásra épülő politizálásnak adnak teret a szervezetközpontú, bürokratikus és a közvetlen erőszakra épülő politizálás helyett” (Révész 1997: 145–146.).

A kapcsolati tőke természetéből következik (hiszen emberek közötti személyes kapcsolatok manipulálásáról van szó), hogy ha valaki jól alkalmazza a kapcsolati tőkét mint hatalmi technikát, akkor alkalmazása során nem korlátozza magát a „hivatal” szempontjaira. A kapcsolati tőke növekvő hatékonysága (csiszolódik a használó technikája, nő a hálózat, kialakul a használó megközelíthetőségének imázsa, amit ő maga is megszeret, s erősíteni igyekszik), valamint a befektetések tehetetlenségi ereje (nagy értékük, hiszen az illető önmagát is „beleadja”, korlátozott – de azért lehetséges – konvertálhatóságuk⁸) miatt a kapcsolat tőkése mindenkor és mindenkiel kapcsolatban kapcsolati tőkét fog alkalmazni. Aczél esetében ezt példázza, hogy noha „megbízása” az értelmiség kiemelt személyiségeinek „megszelídítésére” és „elcsábítására” szólt, feladatát messze meghaladóan volt képes a számára fontosnak tűnő csoportokat, személyeket tudatos kapcsolatépítési munkával „megszerezni” és megtartani.⁹

Az Aczél kapcsolati tőkéjét alkotó hálózatok morfológiai elemzése (Bozóki 1998) azt mutatja, hogy Aczél valóban tudósa-művésze volt a kapcsolati tőke kezelésének. Eszerint a kapcsolati tőke aczéli halmaza nem csupán elég kiterjedt és instrumentális volt ahhoz, hogy húsz évre pacifikálja a hazai értelmiséget, de Aczél gondoskodott arról is, hogy e tőkét alacsony ráfordítással felépíteni, karbantartani, működtetni lehessen.

„(Aczél) [A]z intézményes alapszerkezetében totalitárius jellegű rendszert a személyes kapcsolattartáson, az egyénre szabott jutalmakon és büntetéseken alapuló, bizánci stílusú politizálással puhította fel. A korszak kiemelkedő alkotóit igyekezett a rendszer szolgálatába állítani, vagy – ha ez nem sikerült – legalább a „békés egymás mellett élés” gyakorlatát megvalósítani. Aczél nem

⁸ Hiszen csak az adott kapcsolatoktól remélhető automatikusan a viszonzás, az újabb szereplők bevonása költséggel jár és kockázatos, bár ettől is nő a kapcsolatok hálózata.

⁹ S ebben nyilvánvalóan nem csupán a „hivatal” szempontjai játszottak szerepet. Huszár értékelése szerint az, hogy Kovács Margit utolsó kívánságának megfelelően Kádárnak egy Kovács Margit-kerámiát kellett a pápához elvinnie, vagy ahogy mindig a keze ügyében volt az ország legjobb orvosainak listája, és nagy előszeretettel intézte kliensei (vagy potenciális kliensek kiszemelt emberei) apró magánügyeit, azt mutatja, hogy Aczél ereje a kapcsolati tőke kezelése során olyan erős volt, hogy még megbízóját is „alkalmazhatta”, illetve olyan intézményesedett volt, hogy bármikor képes legyen információval, kezési szolgáltatással segíteni (Körösi é.n.: 101–102).

„csapatot” akart szervezni maga köré, hanem „udvartartást”: arra törekedett, hogy a kedvezmények, privilégiumok és javadalmak elosztásánál személye megkerülhetetlen legyen... Abból indult ki, hogy ha a legkitűnböbket, a legbefolyásosabbakat, a legnagyobb kulturális és szociális tőkével rendelkező értelmiségieket látványosan pacifikálja, akkor az értelmiség többi része azok magatartását utánozni fogja, és elfogadja helyzetét” (Bozóki 1998: 26.).

Bozóki (1998) klasszifikációja szerint ez az udvartartás celebritásokat, hűbérurakat, bizalmasokat és a holdudvar foglalt magában. Az első csoport adta az udvartartás fényét, vonzerejét és legitimitását, s ennek megfelelően a kiválasztott keveseknek megkülönböztetett hódolat járt, s maga a Gazda is

„arra törekedett, hogy a »kölcsonös nagyrabecsülés« stádiumát érje el... A hűbérurak az udvar hatalmi letéteményesei voltak, akik a maguk szemétdombján szabadon kapirgálhattak, de Aczélnek teljes mértékben alárendeltjei voltak. A bizalmasok nyilván a tanácsadók, az udvari bolondok, a lantosok és kártyapartnerek funkcióit látták el, s miközben közel voltak a tűzhöz és a Gazda füléhez, ezért alkalmilag befolyással tudtak lenni a dolgok folyására, mint ahogy a Gazda is használni tudta őket eseti (kényes? letagadható?) feladatok elvégzésére. A holdudvar tagjai – eseti szolgálataikért cserébe – egy-egy elintézendő ügyben számíthattak Aczél apróbb segítségére” (Bozóki 1998: 27.).

A fentiekből látható, hogy Aczél minimalizálta a kapcsolati tőke növelésének költségeit (csak a legnagyobbakra koncentrált nagy erőt, a holdudvar már saját erőforrásait kellett hogy használja azért, hogy bekerülhessen Aczél kapcsolati hálózatába), eltérő eszközöket alkalmazott a karbantartási munkákra (alul és felül nyalni és nyalni hagyni, középen korlátozott hatalom és bennfentességi alkalmak biztosítása). De feltehetően azt is számításba vette, hogy a kapcsolati tőke öngerjesztő hatású (a felülről kezdeményezett hálózatok továbbépítődnek lefelé), hogy azt, ahogyan a kapcsolati tőkét alkalmazta, másolni fogják, és hogy az udvartartáson belüli kapcsolatok egymást is erősítik majd, részben klikkesedés, részben kölcsönös korrumpálódás által.

Belátható, hogy ha Aczél kapcsolati tőkéje által lett naggyá, akkor nem csak a hozzá hasonló,¹⁰ de a rá irigy s vele versenyezni akarók is rákényszerültek arra, hogy fejlesszék ezt a hatalmi technikát. Ezt a folyamatot erősítette az, hogy a formális hierarchia átalakulása erre mind több teret nyújtott (Csanádi 1995).

Továbbá minden kapcsolati tőke lényege, hogy nem csupán önfenntartó, de öngerjesztő is. Azok, akiket elér, maguk is eltanulják használatának

¹⁰ S egy idő után nem is kevesek, mindazok, akik kliensei voltak egy nagyhatalmú pártfigurának, s ugyanakkor maguk is kiterjedt klientúrával rendelkeztek, majd a kliensek kliensei. Egy hierarchikus rendben elégséges idő után már a többség gyakorolja a kapcsolati tőke építését, s aki nem teszi (mert nem tudja, hogyan tegye, vagy nem akarja tenni), az is tud róla és számol vele.

technikáját, de legalábbis felismerik előnyeit.¹¹ Következésképpen a kapcsolati tőke feltartóztathatatlanul terjedni kezd. Részben maga a hálózat nő, részben elfogadottá lesz az a viselkedési kultúra, amelyben a kijárási, a korrupció „természetes” vagy „ügyes” cselekedetként jelenik meg. Ez természetesen időigényes folyamat, de ha egy évtizeden keresztül egy hierarchia csúcsán jól láthatóan sikeres ez a politizálás,¹² akkor ez nagyban segíti e kapcsolatérzékeny kultúra (Sik 2001) megerősödését, és felértékeli a létrejövő kapcsolathálózatba történő beruházás várható hasznosságát.

A kapcsolatérzékeny kultúra megszűnéséhez (megszüntetéséhez) az kell, hogy egy más hatalmi technika jobbnak bizonyuljon, illetve hogy a kliensi „kegygazdálkodástól” eltérni akarjon, és lehessen az újfajta hatalmi technika alkalmazója, és ennek lehetőségéről és hasznáról meg tudjon győzni másokat is.

Szó sincs arról természetesen, hogy az aczéli kapcsolati tőke alapú politizálás csak a politika csúcsain létezett volna.¹³ Utaltam már arra, hogy voltak más, „alulról építkező” forrásai is a kapcsolati tőke alapú politizálás „felértékelődésének”.¹⁴ Ha most eltekintünk attól (amitől persze nem kell eltekinteni), hogy a politika „természeténél fogva” kapcsolatitőke-igényes társadalmi tevékenység, továbbá ha nem vesszük figyelembe (noha kellene), hogy a szocializmus előtti Magyarországnak is lehettek a politizálásban a kapcsolati tőke alkalmazásának „normál” szintjét meghaladó vonásai, akkor is jó érvek szólnak amellett, hogy a szocializmus idején mind a formális,

¹¹ És fordítva, akik nem akarják felhasználni, mert felismerik veszélyeit, azok is tehetetlenek a kapcsolati tőke „bájával” szemben. Heller ír arról az időszokról, amikor (1968 előtt nem sokkal) a budapesti iskola meghatározó személyiségeit Aczél meg akarta nyerni: „úgy nézett ki, hogy bekerülünk a hivatalos magyar kultúrába... Nekünk jól jött az 1968-as beavatkozás: mielőtt Aczél beszipantott volna bennünket, jött a krach, megtettük nyilatkozatunkat, és ismét kigolyóztuk magunkat a jachtklubból.” (Heller 1998: 179.)

¹² Márpedig a korabeli *bon mot* szerint Aczél a művészeti-kulturális-tudományos mezőben kapcsolati tőkéje a miniszter első helyettesi beosztásából a miniszter első felettesévé tette.

¹³ Noha a szocializmus hierarchikus modelljéből következik, hogy ha csupán fentről indult volna ki egy ilyen kezdeményezés, az is inkább előbb, mint utóbb leért volna az alsóbb vezetési szintekre (illetve horizontálisan átterjedt volna az értelmiségpolitika felől a gazdasági és egyéb szférák felé, kivéve azokat a szférákat, ahol ennek a formális szervezet eltérő szubkultúrája szabott határt, pl. katonaság, egyház).

¹⁴ Hogy ezek a folyamatok léteztek, arra jó példa a hatvanas évek közepére elterjedő „bratyizós” légkör a Valóság szerkesztőségében, ahol korábban öskommunista és reformer jóízűen nyírta egymást (Kőrösi é. n.: 85). A változó irányítási szerkezet és társadalomszervezési elvek felértékelték a személyes kapcsolatok szerepét az ellenőrzésben és az irányításban (lásd Czakó–Sik 1994). Nyilván nem véletlen, hogy ebben az időszakban ért hatalma csúcsára a legnagyobb kapcsolati tőkés.

mind az informális politizálás erőteljes kapcsolati tőkét igényelhetett. Így a párton belüli frakcióharcok, illetve a kemény öklű (lett legyen ezen öklű mégoly szépséges bársonyba bújtatva is) diktatúra ellenzéki léte egyaránt erős kapcsolati tőkét igényelt. Az előbbire az SZKP (bolsevik) párttörténete, továbbá a modern kremlinológia szakirodalma (Willerton 1979, Ledeneva 1998) szolgál sok példával.

Az ellenzék veszélyeztetettsége, bezártsága, féllegális léte eleve kedvezett a konspirációnak (még ha ezek olykor demonstratívan láthatóvá voltak is téve),¹⁵ a kapcsolatintenzív szerveződésnek és találkozóknak (amelyek a korszellemnek megfelelően nem gödi kirándulások, hanem házibulik formájában szerveződtek)¹⁶.

Kapcsolati tőkében különösen erősen intenzív volt (mert személyek közötti bizalmon alapul) a négermunka (mint a strómanság intézményének értelmiségi változata) és az aláírásgyűjtés intézménye. A feketemunka esetében a leendő patrónusnak tudnia kell, hogy kiben lehet megbízni, hogy a feketén bedolgozó nem koptatja a tekintélyt (s ezáltal a szakmai kapcsolatokat eredményező hírnevet), ugyanakkor a leendő kliensnek tudnia kell, hogy ki vállalja a patrónus felelősségteljes szerepét, és ki nem él vissza ezzel. Az aláírásszervezés esetében tudnia kell a szervezőnek, hogy kikhez fordulhat a siker esélyével aláírásért, hiszen rövid idő alatt, félig-meddig titokban kell minél több és jeles személy aláírását megszereznie, miközben biztosan tudhatja, hogy az akciót figyelik.

Kevésbé meglepő talán, hogy a fenti intézmények „kiegészítője”, a titkos megfigyelés is kapcsolatok (még hozzá lehetőleg szoros és bizalmat feltételező kapcsolatok) mentén szerveztetett, mint ahogy a börtönben lévők és a börtönből kijöttek közössége is szoros kapcsolatok mentén szerveződött.

Mindezeket (négermunka, börtön előtti [ötvenes évekbeli] politizálás, megfigyelés, börtönélet, a börtönidő alatti külvilág élete és a börtöni utáni [hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évekbeli] politizálás) szépen mutatják be a

¹⁵ A kapcsolati tőke egyik sajátos (kulturális tőkével kombinált) változata szolgált az elit értelmiségi önvédelmére is: „Ha ismert személlyel szemben követnek el törvényteleniséget: jó hangosan félrevertik [a világsajtó – S. E.] a harangot... Feri ezt felismerte: Gyerekek, forduljunk a külföld felé – publikáljatok külföldön, használjatok ki minden lehetőséget, hogy interjút adjatok külföldi újságoknak... A Budapesti Iskolának ő volt a nagy stratégiája. Tudta, mit kell lépni, miként tartsa egyben az iskolát, és közben Aczállal is tárgyalt, hogy nagy baj ne legyen. Feri vitte a stratégiai vonalat, az ő tehetsége nélkül nem tudtuk volna kiépíteni védelmi állásainkat” (Heller 1998: 233–234.).

¹⁶ S ezen házibulik is fertői a kapcsolati tőke zárt körön belüli felszaporodásának (vö. a lyuksógorság intézményét [Sik 1983], amelyből néger munka éppúgy származhat, mint válás vagy újraraházasodás [lásd Várady 1999]: „G. elhagyta A.-t /P. feleségét/, aztán M. /B. felesége/ szakított velem, majd G.-től elvált a másik M. /G. felesége/, és hozzám jött, közben B-ék is különváltak...”), s amelyek tehetetlenségi erejére mi sem jellemzőbb, hogy még a rendszerváltás után is hatottak, vö. az SZDSZ parlamenti frakciójának endogámiáját.

Mérei Ferencről szóló (Litván 1999) és a Mécs Imre által írt (Mécs 1999), kapcsolati tőkét ismertető beszámolók.

Mérei esetének szépsége az, hogy ő személyes adottságain és a strukturális kényszereken túl – lévén a társas kapcsolatok szociálpszichológiájának vezető szakembere – a kapcsolati tőke professzionális alkalmazója is volt. Ennek „hálózati” (sic!) (a titkos megfigyelést végző ügynök) szakember által történő értékelését érdemes alaposabban is megismerni:

„Mérei Ferencet 18 éve ismerem. Megkísérlem értékelni az ez idő alatt általam megismert munkamódszerét társas kapcsolatai kiépítése terén. Előjáróban meg kívánom jegyezni, hogy Mérei 25 éve foglalkozik tudományosan a társas kapcsolatok kérdésével... (A negyvenes évek végén az általa vezetett intézetben – S. E.) [m]unkamódszeréhez tartozott..., hogy azokból a munkatársakból, akiknek a munkájával elégedett volt... csapatot szervezett maga köré... és ez a csapat harcolt az intézet dolgozóinak egy másik csapata ellen. ... (A börtönből kijöve az Országos Ideg- és Elmegyógyintézetben, ahol vezető pszichológus lett) a munkatársak közül egy csomó embert megsért, kihagy, nem vesz számításba, ezzel megteremtve a csapatot és az ellencsapatot is. Ebből arra gondolok, hogy most megint van csapata, a csapatnak van feladata, van ellenséges csapat is, ami ellen harcolni tud, tehát ebben a tekintetben hiányzik a belső motivációja ahhoz, hogy... titkos ellenforradalmi célú csapatot is szervezzen” (Idézi Litván 1999: 67.).

Mindezek az ellenzéki politizálásban és értelmiségi létben gyökerező s a kapcsolati tőkét hatékonyan növelő beruházások és szervezetfejlesztések nem álltak meg a politikai tevékenység és a mindennapi élet szférájának határán,¹⁷ hanem túlcsoportultak a politikai élet felé, de megnyilvánultak az értelmiségi munka alkalmi munkaerőpiacának kapcsolataiban is (Sik 1983).

Később a decentralizálás hullámain, a sokszereplős irányítási rendszerekkel való kísérletezést, az „ereszd meg” periódusokat (és amit belőlük a „húzd meg” periódusban már nem lehetett visszavenni) követően a monolit pártállam hierarchiája tovább bonyolódott, nőtt a szereplők száma, s még inkább a közöttük húzódó horizontális és többszörös vertikális kapcsolatok mennyisége. A nyolcvanas években nem csak a második gazdaság terjedése-intézményesedése duplázta meg a gazdaságirányítás felületét, de a hivatalos gazdaság párt- és állami irányítása is kapcsolati

¹⁷ Mint azt (a kezdeti lelkesültség után) a kívülről és belülről egyaránt bezáródó volt-ötvenhatosok tapasztalatai alapján Mécs szépen jellemzi (Mécs 1999): „A kezdeti lelkesedés után lassan elmaradtak a meghívások... Lassan bezárult a kör: régi barátainkkal, értelmiségi társaságokkal nem tudtunk mit kezdeni, s már nem is igen hívtak bennünket... Csak egymás között éreztük jól magunkat. Mivel sok nehézségünk volt, egymást segítettük, támogattuk, állászerzésben, lakásszerzésben, pénzkölcsönzésben, szakmunkával, fizikai munkával, kalákával, minden egyébvel. Ha orvosra, mérnökre, szakemberre volt szükség, mindig ’56-os jutott az eszünkbe... Szükség volt a kapcsolatokra, hogy valamennyire is kompenzáljuk az elnyomást. Természetes és magától értetődő védekezése az elnyomottaknak.” (73–74.)

hálók bonyolult szövődékévé lett, amiben sokszor a formális hierarchia elemi rendje sem volt felismerhető többé, nem is beszélve arról, hogy a személyes és a hivatalos kapcsolatok is egyre inkább összefonódtak, átlapolódtak, összebogozódtak (Czakó–Sik 1987; Csanádi 1995).

A kultúrpolitika esetében ez jól megmutatkozik Aczél és a közben – nagyon is aczéli közegben – „felnőtt” új kapcsolati nagytőkés, Pozsgay kapcsolati tőkéjének morfológiai eltéréseiben (Bozóki 1998). Az aczéli fénykor (a hatvanas és hetvenes évek) idején a politikai rendszer stabilstatikus volta időt és teret (pontosabban a környezet hierarchikussága és zártsága miatt, inkább [mozgás]tér hiányt) adott Aczélnek ahhoz, hogy kedvére alakítsa kapcsolati tőkéjét, amely maga is hierarchikus, elitista és zárt lett. Ugyanakkor Pozsgay (részben a fellazuló hierarchia adta nagyobb nyitottság és kisebb hatalom, részben a gyorsan változó politikai szélfűvás miatt) „egy decentralizált, flexibilis, középpont nélküli, illetve gyakran változó középpont köré rendeződő” (Bozóki 1998: 29) hálózatot működtethetett csupán. Egy olyan csapatot, amelynek maga is (ha nem is egyenrangúan, de) tagja volt, „amelynek működését nem csak ő tudta alakítani, hanem neki is alkalmazkodni kellett hozzá. Pozsgaynak – celebritások és hűbérurak helyett – tisztelői és alkalmi szövetségesei voltak” (uo.), s ezek sosem álltak össze udvartartássá, sőt gyorsan cserélődtek és hamar eltűntek, ha nem látták értelmét maradni.

A középszintű pártállami szervezet irányítási rendjének átalakulására jellemző az a folyamat, ami a nyolcvanas évek végére a területi pártirányítás rendjében végbement (Csanádi 1995). Belátható, hogy a formális irányítási rend fentiekben jellemzett bonyolódása, inkonzisztenciái, a horizontális elemek elszaporodása kedveztek mind a személyes érdekek vezérelte kapcsolati tőke működésének, mind ennek és a hivatalos ügymenet összemosásának. Ez viszont ellenőrizhetlenné tette az irányítás rendjét, és tág teret adott a jobb kapcsolati tőkével rendelkezőnek ahhoz, hogy kapcsolati tőkéjét szaporítsa, illetve azt pénz- vagy hatalmi tőkévé konvertálja.

A politika kapcsolatfüggő rendszerváltása

A kiinduló tétel az, hogy a kapcsolatrendszerek és a kapcsolatorientáltság túléli a rendszerváltást, illetve hogy ez a folyamat nem passzív, hanem a létrejövő rendszert útfüggően alakító folyamat. Most tehát azt kellene bemutatni, hogy a kapcsolati tőkének a politikacsinálás előző részben látott aczéli elemei a rendszerváltás során megmaradtak, s oly módon hatottak, hogy fennmaradjanak a működésük számára kedvező feltételek.

Sok oka van annak, hogy a rendszert váltott magyar (és általában posztoszocialista) világ szocializmus alatt megnőtt kapcsolatérzékenysége fennmaradt (Sik 2001). Ezek mellett azonban vannak olyan érvek is, amelyek a posztoszocialista politika szerkezetével és folyamataival fűgenek össze:

- a fiatal technokraták hatalomra jutásának kohorszspecifikus volta (Illés 1991);
- rendszerváltás-specifikus helyzetek, pl. privatizáció,¹⁸ földkérpótlás, menekülés¹⁹ (Sik 1992), blokádszervezés (Sik 1991, 1993), amiben – noha ilyen helyzetek korábban soha nem fordultak elő –, a magyarok íziben kapcsolati tőkéjük után kaptak, ami persze felértékelte a régi-új kapcsolatrendszer-elemek, illetve gyakorlatok fontosságát;
- a rendszerváltás során születő új hatalomba vetett bizalom nem magasabb, mint volt a szocialista állam esetében.²⁰ Úgy tűnik, hogy az államellenesség, a politika iránti gyanakvó érdektelenség nem csupán megelőzte, de túl is éli a szocializmust.

A politikában is előfordultak olyan rendszerváltás-specifikus helyzetek, amelyek erősen felértékelték a kapcsolati tőke értékét. Példák illusztrálják, hogy a semmiből szerveződő pártok mindegyike egy-egy kapcsolatintenzív magból (az SZDSZ a Szabad Kezdeményezések Hálózatából (sic!), a Fidesz a szakkollégiumokból, az MDF a lakitelki társaságból) nőtt ki (Czakó–Sik 1994).²¹ Sokatmondó az is, hogy az előző ciklusban a Palotás vezette

¹⁸ A kapcsolati tőke privatizációban betöltött szerepét egy 1998-ban publikált munka mutatja be legszebben (Gyukits–Szántó 1998). Számomra nem azért jön nagyon kapóra ez az esettanulmány, mert igazolja azt a tételt, hogy nincs sikeres privatizáció kapcsolati tőke nélkül, hanem azért, mert

- részben azt mutatja, hogy a privatizáció sikertelenségét is kapcsolati tőke bevetésével lehet elérni,
- részben mert azt igazolja, hogy valamennyi résztvevő számára „természetes” volt, hogy támadás és védekezés során egyaránt kapcsolati tőke alkalmazásában gondolkodjanak,
- részben pedig azt, hogy a kapcsolati tőke hierarchikus volta nem szükségképpen jelenti, hogy a magasabb pozíciójú szereplők befolyása egy adott ügyben automatikusan nagyobb, mint az alacsonyabban (de térben közelebb) elhelyezkedőké.

¹⁹ A példa lényege röviden, hogy miközben az osztrák határon feltartóztatott erdélyieket viszi a rabomobil a román határ felé, beindul a kapcsolati tőke, ami hamarabb éri el a nagyhatalmú politikusokat (s azok pozitív döntése a rendőrséget), mint az autó a román határt.

²⁰ Mishler és Rose (1998) adatai szerint tíz posztszocialista ország esetében 1998-ban az emberekbe vetett bizalom átlagos értéke (hetes skálán mérve, ahol hét a maximum) 4,39 volt, ami sokkal magasabb, mint az állami intézményekbe vetett bizalmatlan átlaga (3,60) volt. Jellemző, hogy a kérdőívben szereplő intézmények közül az emberek iránt érzett bizalom szintjéhez legközelebb a katonaság (4,29), majd – még az átlag feletti értékkel – a média és az egyház következett. A legnagyobb fokú bizalmatlansággal a nép a pártokat, a parlamentet és a szakszervezeteket tüntette ki.

²¹ Csizmadia (2001) is úgy látja, hogy a mai magyar politikai pártok olyan politikai csoportosulásokból nőttek ki, amelyek a nyolcvanas években még értékorientált, szubkultúra jellegű kisebb csoportok voltak, amelyek kapcsolati tőkéjük segítségével tudták a kínálkozó politikai lehetőségeket

Köztársaság Párt óriásplakátjain azzal ajánlotta magát az önjelölt, hogy ő „Egy jó kapcsolat”.

További – rendszerváltás-specifikus – érvek is magyarázzák a kapcsolati tőkének a rendszerváltás első időszakában bekövetkezett felértékelődését. Ilyen például a rendszerváltás váratlansága, amely káderhiányt okozott már a tárgyalásintenzív szakaszban is, de még inkább akkor, amikor a hatalom váratlanul az MDF ölébe hullott. Márpedig a politikusi beosztás természeténél fogva is (bizalmi, nem tesztelhető a megfelelő végzéséhez szükséges tudás megléte vagy hiánya) kapcsolatérzékeny válogatást feltételez. Ez még inkább így lehet egy hirtelenjében alakult, káderhiánnyal küszködő párt esetében (Czakó–Sik 1994).

Arra is csinos példák vannak, hogy a pártok szerveződésének első időszakában egy karrierre áhító politikusjelölt számára szinte mindegy volt, hogy mi szerepel az adott párt nyilatkozataiban, inkább az volt a fontos, hogy kikből verbuválódott a vezetőség. Sokan sok pártot is kipróbáltak, s ezen kísérletek első lépéseit a meglévő kapcsolatok jelölték ki.

Antall Józsefről például azt írja egy rajongója, hogy még 1988 végén is ismeretlen volt az akkori politizáló elit számára, s hogy Antall számára is több párt jött ekkor még szóba, mint politikusi karrierjének terepe.

„A 87–88 fordulóján aktivizálódó három csoportosulás közül (MDF, SZDSZ, Fidesz) Antall Józsefet elsősorban az elsőhöz fűzik baráti és eszmei szálak..., keresni kezdi azt a politikai csoportosulást, amelyből egy majdani komoly, működőképes és erős ellenzéki (később esetleg kormányzó) erő kialakulhat.” (Debreczeni 1998.)

Előbb az apjától örökölt nyomvonalon haladva (és idős ismerősöktől támogatva) a Kiszegpárttal kokettál. Ezután a kereszténydemokratáknál kísérletezik, de levelezik mindenkivel, s ápolja a nyugati kapcsolatokat is, mígnem 1989 februárjában belép az MDF-be, ahol az útfüggés elméletéből jól ismert vakszerencse segítségével Antall kapcsolati tőkéje – az MDF káderhiányának köszönhetően – pozícióvá konvertálódik:

„Szabad György jelzi az elnökségnek, hogy az EKA a valódi tárgyalások küszöbéig jutott..., az MDF tárgyalódelegációja megerősítésre szorul. »Mondtam nekik, hogy kérem szépen, kevés vagyok én ide, kell még valaki. Erre mondják, hogy hát a Furmann, a Furmann. Mondtam, hogy igen, igen, nagyon jó, de hát ő Miskolcon lakik, néha előbb kell elmennie, a vonat, s a többi, mit tud az ember mondani, ugye nem mondhattam, hogy nem mert megszólalni. Mert sajnós ez az igazság: olyan gátlásos volt, hogy egyszerűen nem mert megszólalni. És akkor dobtam én be Antall nevét, hogy őt kellene felkérni... Akkor Csoóri rábólintott, és valami olyasmit mondott,

kiaknázni 1988–89 idején. Mint ahogy a későbbi szétválások is sok esetben (persze az eltérő politikai célok és értékrendi össze nem illések fontosságát nem alábecsülve) személyes kapcsolatok törésvonala mentén jöttek létre (pl. a Fidesz esetében ld. Vágvolgyi B. 1998).

„hogy igen, ő is gondolt rá, már beszélt is vele.«” (Idézi Debreczeni 1998: 53.)

A kormányalakítás „egyszerű” kormányváltás során is csak kapcsolati tőke bevonásával képzelhető el. Érthető, hogy még nagyobb a kapcsolati tőke szerepe akkor, amikor meglehetősen váratlansággal csöppen egy párt ölébe a hatalom, s nincs idő sem káderképzésre, sem „természetes” önkiválasztódásra.

Az Antall-kormányzat esetében jól dokumentálható a kapcsolati tőke felértékelődése a hatalom káderhiányos helyzetben történő megszerzése idején. A kormányzatba lojális és az országos kormányzáshoz értő politikusok kellene. Ilyen káderek viszont nem voltak, hiszen a hatalomra került csoport tagjai, ha nem is voltak ellenállók, de nem volt az előző rendszerben kormányzati szintet betöltő káder sem közöttük. Ennek eredményeképpen felértékelődött a lojalitás elve. Méghozzá nem az elvekhez vagy a párthoz (hiszen ezek kidolgozására-kiépítésére nem volt idő, még kevésbé a potenciális káderek kipróbálására), hanem az új kormányfő²² személyéhez kapcsolódó lojalitás szerepe értékelődött fel. Ez pedig kapcsolatrendszeren keresztül, ajánlás és kezesség közbeiktatásával ment végbe. Így állt össze végül a kormányzat a kormányfő kapcsolati tőkéje mentén, s lett régi barátokból, tanítványokból, tanártársakból, rokonokból és évfolyamtársakból²³ kulcspozíciót betöltő (külügy- és belügyminiszter, nemzetbiztonsági főnök és politikai államtitkár, MTV- és MTA-elnök, USA-nagykövet és az állami lapkiadó vállalat igazgatója) káder.²⁴

Saját szavaival szólva: „... általában jobban szeretek együtt dolgozni azokkal, akiket ismerek. Akikben megbízom ...” (Debreczeni 1998: 103.) Ez a teljes mértékben természetes igény a kapcsolatorientáltság alapmotívuma. Ez azt sejteti, hogy a kapcsolati tőke nem csak azért lett az antalli kormányzat személyzeti politikájának alapintézménye, mert dült a káderhiány, hanem szerepet játszott ebben a kormányfő aczéli léptékű kapcsolatitőke-kezelő képessége. Például jól fejlett „kapcsolati memória”. Ahogy helyettes kabinetfőnöke (egy tanítvány öccse), illetve külügyminisztere (rokona) megfogalmazza:

„Szivacsagyú pedagógus volt, fantasztikus névmemóriával. Fantasztikusan tudta követni a mások sorsát. Egy-egy futó találkozást nem felejtett el. Villamosmegállóban vagy bárhol futott is

²² Akinek szava és súlya meghatározó volt a kormányzatban (sőt még a kormányzaton kívül is), s aki maga is apja kapcsolatainak örököseként kezdte felmerülését a nyolcvanas évek végén formálódó politikai mezőben (Révész 1995: 31–32), s aki az MDF-ben való súlyát is a szakemberhiánynak és az egyik alapító atyával való régi ismeretségének köszönheti (Révész 1995: 34).

²³ Illetve ezek közvetlen köreiből, ameddig a személy, illetve néhány válogatott intézmény (piarista iskola, levéltári munkakör, keresztény középosztálybeli felmenők) a kiválasztott személy megbízhatóságát a kormányfő számára szavatolni képes.

²⁴ A nevek iránt érdeklődők kedvéért megadom a forrást is: Révész 1995: 96–97.

össze valakivel: Hol dolgozol? Mit csinálsz? ...a legtöbb ember azonnal elfelejti az ilyesmit. Ő ellenben mindent megjegyzett, s utána évekre visszamenőleg pontosan emlékezett rá, és bármikor tudta mobilizálni...

Páratlan memóriájával emlékezett sok ezer tanítványára. Nevükre, képesséjükre, szakterületükre... Ismerte ezen kívül a teljes muzeológus- és levéltáros szakmát. Az orvostársadalom meghatározó egyéniségei mellett a gyógyszerészek, az irodalmárok, az írók és jogászok körében is sok barátja, rengeteg ismerőse volt... Apja régi kiscgazda barátaival és 1956 üldözötteivel is őrizte és ápolta a kapcsolatokat... Páratlanul széles ismeretségi köre komoly meritési bázist biztosított számára, amikor a rendszerváltás személyi feltételeit kellett megteremteni” (Idézi Debreczeni 1998: 103–104.).

Kevesebbet lehet tudni az MSZP–SZDSZ-kormány és a mostani Fidesz-kormány létrejöttének kapcsolattörténetéről. Az előbbi esetben a káderhiány okozta kapcsolati tökefelértékelődés valószínűleg nem lehetett fontos, hiszen az MSZP-nek szépen fejlett klientúrája volt, s csak győzte (volna) lehámozni magáról a ráakódott kapcsolati burkot. Az SZDSZ ugyanakkor a szakemberek és az elitértelmiség pártjaként – amely a Hálózatból nőtt ki – bővelkedhetett (volna) olyan káderekben, akikből több kormányt is ki lehetett volna állítani.

A Fidesz kormányra kerülésének kapcsolattörténetét sem tudom megírni, de hogy lenne mit, azt a következő idézet sejteti:

„Amikor valaki keresi a boldogulást, nem a régi telefonszámok fognak működni. A régi telefonszámokat baráti sörözések, kuglizások megszervezésére lehet használni. Ha az ember üzlettársakat keres magának, befolyást akar szerezni, akkor bizony új embereket kell felhívnia, és nem is azt mondom, hogy újakat, hanem más embereket.” (Orbán Viktor szövege az Európai Utasból [Versenyképes Magyarországot akarunk, 1998. 3 sz.], idézi Várhegyi B. 1998: 19.)

Az idézet szépsége, hogy egyszerre világít rá arra, hogy a kapcsolatorientáltság akkor is fennmarad, ha a kapcsolatok – akár teljesen – átalakulnak, és arra, hogy a „rendszerváltásnál kevesebb, kormányváltásnál több” típusú hatalomszerzés a kapcsolati tőkének milyen instrumentális alkalmazását és milyen szerkezeti konverziót feltételez.²⁵

Hogy a kapcsolati tőke e „természetbeni” átadása-átvétele a rendszerváltás során működött, az nem kétséges, hiszen valamennyi rendszerváltás utáni kormányzat esetében voltak magas rangú állami hivatalnokok, illetve politikusok, akik az előző kormányzat, illetve a rendszerváltás előtti

²⁵ Csizmadia (2001) elemzése alapján ehhez még annyit lehet hozzátenni, hogy a Fidesz tanulékonyan bizonyult a tekintetben is, hogy belátta, nem csupán ellenzékben kellene az értelmiség erre hajlamos részét mobilizálni képes laza csoportosulások (*think tank*-ek, egyesületek, körök, mozgalmacsákák), de jó, ha a kormányzatnak is vannak ilyen kapcsolati hálót életben tartó, kaderszelekción biztosító és szubkulturális háttérrel nyújtó „szervezett” kapcsolati tőke koncentrátumai.

kormányzat idején is már regnáltak.²⁶ Ez azonban ugyanúgy nem perdöntő a kapcsolati tőke útfüggőséget domináló volta mellett, mint ahogy a politikai pártok káderpolitikájának kapcsolati tőkében intenzív kezességi rendszere sem az, hiszen mindezek „természetes” velejárói minden rendszer- vagy kormányváltásnak.²⁷

Az azonban megdöbbenő, hogy az aczéli „kapcsolatarcú” kegygazdálkodásból, ami a magyar szocializmus körülbelül negyven évéből legalább harmincban hatott, mennyi megmaradt a rendszerváltozás után is.

Elsősorban figyelemreméltó, hogy a késő-kádári rezsim nagyjai közül Kádár mellett egyedül Aczél hatása érződik még ma is. Ennek bizonyítékai, hogy életrajz Kádáron kívül csak róla született, hogy az Aczél-életrajzot nagy figyelem fogadta, s a méltatások (tekintet nélkül arra, hogy dicsérték vagy pizskolták az életművet) sok személyes visszaemlékezést tartalmaztak, amelyekben az Aczélhoz fűződő kapcsolatok tisztázásáé volt a fő szólam.

Az, hogy az Aczéllal kapcsolatos máig tartó érdeklődés nem független Aczél személyes kapcsolatokból szőtt teljesítményétől, egy szellemes elemzés szerint azért van, mert az Aczéllal való személyes kapcsolat a mai értelmiség széles körében az életút-narratíva központi elemévé lett:

„Miként a királyi család tagjai Angliában, Aczél is referenciapontként szerepelhet, minthogy egy adott körben személye különös jelentőséggel bír és ezért emlékezetes. A róla szóló történetek e körben közismertek, közkeletűek, közszájon forognak, és felidézésük közösségi tevékenység. Végül... az Aczélt felemlető történetek... javarészt magukról az elbeszélőkről szólnak... Aczél személyének központi szerepe egy viszonylag szűk, ám társadalmi szerepéből fakadóan befolyásos körre korlátozódik... a magyar alkotó értelmiségről... mondható el, hogy autobiografikus emlékezetében Aczél kitüntetett helyet foglal el... a kulturális ügyekért felelős KB-titkár valóban olyan igazodási pont, amelyhez nem csupán a múlt eseményei, valamint önmaguk és mások viselkedése mérhető és mérendő, de saját politikai, nagyközösségi,

²⁶ Eltekintve azon esetektől, ahol a rendszerváltás teljes folyamatosságot jelent a politikai osztályok személyei esetében (vagy akkor nem is beszélhetünk rendszerváltásról?) pl. Kis-Jugoszlávia, Kirgizisztán, stb., az egyes poszt-szocializmusok nyilván eltérnek a politikai mező szereplőinek és klientúrájuknak folyamatosságában. Az egyik végpont lehet Iliescu rezsimje, ahol a rendszerváltás előtti kapcsolati tőke úgy tűnik teljes terjedelmében megmaradt (Patapievici 1997), mivel a szocializmusbeli klientúrának igen megfelelő volt egy olyan rendszer, amely mechanizmusai és szereplői ismertek voltak, de amely változásnak látszott és nélkülözötte a Ceausescu rendszer keménységét. Meglehet, hogy a poszt-szocialista átalakulások zöme ehhez a végponthoz áll közel.

²⁷ Mint ahogy nem lehet a poszt-szocializmus sajátosságaként jellemezni a kapcsolati tőke széleskörű alkalmazását a munkahely-keresésben, a háztartások közötti segítségnyújtásban vagy migráció során (mint azt primitívebb poszt-kremlinológusok teszik, lásd Rose 1998, 1999), mivel ezek a szocializmusban is legalább ilyen mértékben jelen voltak, illetve mivel a kapcsolati tőkére alapozódó védekező megoldások amióta világ a világ hasonló módon működtek.

sőt művészi/alkotói identitásuk is a levegőben lógna az e ponthoz való rögzítettség híján... Az értelmiség politikai és... közösségi vagy társadalmi szerepvállalása elválaszthatatlanul kapcsolódott Aczélhoz... a személyét illető lényegi megosztottság még inkább alkalmassá teszi Aczélra, hogy a magyar értelmiség identitásképző narratívájának kulcsszereplője legyen.”(Bóhm–Málnay 1999: 12.)

Másodsorban, feltételezhető, hogy az Aczél által létrehozott vagy közvetve generált kapcsolatok sem csupán az MSZP-ben éltek túl a rendszerváltást. Erre ismét Bóhm–Málnay (1999) hívja fel a figyelmet.

„Egy Aczéllal való személyes találkozás, vagy akár személy szerinti való emlegetettség... valamely politikai döntése során tökéletesen elegendő ahhoz, hogy egy közérdeklődésre bizonyosan számot tartó történet kerekedjék ki belőle. A harmincnál idősebb értelmiségiek körében persze egyáltalán nem ritkaság, hogy valakinek első kézből származó információja vagy tapasztalata van Aczélról... minden történetmesélő *forrásként kezeli önmagát* (kiemelés az eredeti szövegben – S. E.), amely egyrészt saját narratívumainak hitelességét hivatott alátámasztani (»én csak tudom, hiszen ott voltam«), másrészt egyfajta rangot is jelent: azt mutatja, hogy az illető így vagy úgy meghatározó személyisége (volt) a magyar szellemi elitnek. Aczél ugyanis köztudottan (azaz egy széles körű konszenzus szerint) csak a szellemi elittel állt személyes kapcsolatban” (Bóhm–Málnay 1999: 12.).

Tehát az Aczéllal való személyes kapcsolat múltja (vagy annak látszata) még ma is rangot ad. Mi több, egy szűk csoporthoz való tartozást szavatol: „Miként az angolok számára a királynőről való beszéd erősíti az egymáshoz tartozás érzését, úgy az Aczélról való beszéd is kijelöl egy bizonyos csoportot...”(Bóhm–Málnay 1999:14). S noha e csoporton belül eltérő frakciók vannak a tekintetben, hogy miként ítélik meg Aczélra, a csoporthoz tartozók számára az Aczélhoz fűződő személyes kapcsolat „története” máig nyúló lényeges része identitásuknak.

Irodalom

- Aczél György 1999. Egy Kádár-portré töredékei. *Beszélő*, IV. (10): 101–129.
- Bozóki András 1998. Aczél és Pozsgay. *Beszélő*, (12): 25–30.
- Böhm Viktor–Málnay Barnabás 1999. Csontváz a szekrényben. *Kritika*, (12): 11–14.
- Csanádi Mária 1995. *Honnan tovább?* Budapest: T-Twins
- Csizmadia Ervin 2001. Parties and Political Networks. *Central European Political Science Review*, 2. (3): 140–153.
- Czakó Ágnes–Sik Endre 1987. A „megszemélyesült” szervezetközi csereügyletekről – a mezőgazdasági nagyüzemek példáján. *Közgazdasági Szemle*, (12): 1489–1495.
- Czakó Ágnes–Sik Endre 1994. Hálózati tőke a posztkommunista Magyarországon. *Mozgó Világ*, (6): 17–25.
- Debreczeni József 1998. *A miniszterelnök*. Budapest: Osiris
- Donáth Ferenc 1977. *Reform és forradalom*. Budapest: Akadémia
- Gyukits György–Szántó Zoltán 1998. Privatizáció és társadalmi tőke. *Szociológiai Szemle*, (3): 83–98.
- Heller Ágnes 1998. *Bicikliző majom*. Budapest: Múlt és Jövő
- Illés Iván 1991. *Nemzedékek, elitek, ciklusok*. Budapest: KJK
- Ledeneva, Alena V. 1998. *Russia's Economy of Favours*. Cambridge: Cambridge University Press
- Litván György 1999. Mérei és a „Krampusz”. *Beszélő*, február: 60–70.
- Mécs Imre 1999. Összejárók. *Beszélő*, március: 72–77.
- Patapievici, Horea-Roman 1997. A politikai osztály. *2000*, október: 49–50.
- Révész Sándor 1995. *Antall József távolról*. Budapest: Sík
- Révész Sándor 1997. *Aczél és korunk*. Budapest: Sík
- Sik Endre 1983. Egy alkalmi munkaerőpiac. *Szociológiai Szemle*, (4): 389–401.
- Sik Endre 1988. Az „örök” kaláka. Budapest: Gondolat
- Sik Endre 1991. A zavarban lévő keselyű esete a csapással. *2000*, (1): 9–16.
- Sik Endre 1993. Robin Hood, a keselyű – két év után a taxisblokádról. *Szociológiai Szemle*, (1): 141–148.
- Sik Endre 2001. Kapcsolatérzékeny útfüggőség. *2000*, (7)
- Vágvölgyi B. András 1998. Hová tűnt a sok virág? *Beszélő*, (12): 16–20.
- Willerton, John P. Jr. 1979. Clientelism in the Soviet Union: An Initial Examination. *Studies in Comparative Communism*, XII, (2): 159–211.